

Люстрація як спеціальна процедура притягнення судді до юридичної відповідальності в Україні

Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine

Ярослав Скоромний¹, Руслан Скриньковський¹

Yaroslav Skoromnyy, Ruslan Skrynkovskyi

¹ *Lviv University of Business and Law*

99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.64-1](https://doi.org/10.22178/pos.64-1)

JEL Classification: K40

Received 20.10.2020

Accepted 25.11.2020

Published online 30.11.2020

Corresponding Author:

Yaroslav Skoromnyy

skoromnyy.yaroslav@ukr.net

© 2020 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті представлено особливості застосування люстрації як спеціальної процедури притягнення судді до юридичної відповідальності. Встановлено, що особливості проведення люстрації судді, як спеціальної процедури притягнення судді до юридичної відповідальності в Україні, регулюються положеннями певних нормативно-правових актів і документів. З'ясовано, що люстрація являє собою комплекс юридичних та політичних заходів, які націлені на знешкодження наслідків та дій попереднього режиму, що становить загрозу основоположним правам людини і процесу демократизації в цілому. Доведено, що процедура проведення люстрації в Україні стрімко набула популярності в умовах недовіри суспільства до кримінальної та корумпованої системи правосуддя в період листопада 2013 року по лютий 2014 року, головними ініціаторами якої стали громадські організації. Визначено, що процес організування процедури проведення перевірки суддів безпосередньо покладений на голову суду, де обвинувачений суддя, щодо якого проводять перевірку, обіймає посаду та виконує службові обов'язки. Встановлено, що люстрація як спеціальний вид відповідальності впливає на відновлення соціальної справедливості, а також на реалізацію функцій захисту демократії. З'ясовано, що перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження інших видів спеціальних процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності, які у комплексі спільно із процедурою люстрації впливатимуть на перешкоджання суддям вчиняти правопорушення.

Ключові слова: люстрація; суддя; правосуддя; юридична відповідальність; правопорушення.

Abstract. The article presents the peculiarities of using lustration as a particular procedure for bringing a judge to legal responsibility. It is established that the exceptions of lustration of a judge, as a specific procedure for getting him/her to a legal obligation in Ukraine, are regulated by the provisions of particular regulations and documents. Lustration is a set of legal and political measures aimed at neutralising the consequences and actions of the previous regime, which threaten fundamental human rights and the democratisation process in general. It is proved that the lustration procedure in Ukraine quickly gained popularity in the context of public distrust to the criminal and corrupt justice system in the period from November 2013 to February 2014, the main initiators of which were public organisations. It is determined that the process of organising the procedure of inspection of judges is directly entrusted to the chairman of the court, where the accused judge, who is under review, holds a position and performs official duties. It is established that lustration as a particular type of responsibility affects the restoration of social justice, as well as the implementation of the functions of protection of democracy. It was found that the prospect of further research in this area is to study other types of special procedures for bringing judges to justice, which in combination with the lustration procedure will affect the prevention of judges from committing offences.

Keywords: lustration; judge; justice; legal liability; offence.

ВСТУП

Дослідження доводять, що на сьогодні досить поширеною є ситуація, коли судді порушують присягу. В результаті виникають правопорушення, які суперечать принципам верховенства права та законності судового процесу. За таких обставин знижується рівень довіри громад і суспільства в цілому до законності діяльності органів судової влади. Як спосіб підвищення довіри, держава розробляє та реалізує на практиці процедуру очищення влади та притягнення винних до юридичної відповідальності, особливе місце в якій займає процедура люстрації.

З огляду на зазначене вище, актуальність тематики наукової статті націлена вивчення концептуальних засад люстрації суддів як спеціальної процедури притягнення їх до юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що дослідження ключових засад притягнення судді до юридичної відповідальності, зокрема через проведення люстрації, проводять як науковці, так і практики юристи, а саме Г. Губерт [1], С. Карстедт [2], І. Лавриненко [3], М. Маусс [1], Я. Романюк [4], С. Шевчук [5] та інші.

Поряд з тим, особливості проведення люстрації судді, як спеціальної процедури притягнення судді до юридичної відповідальності, регулюються положеннями таких нормативно-правових актів і документів, як [6, 7, 8, 9, 10, 11].

Водночас встановлено, що проблематика люстрації, як особливої процедури притягнення суддів до юридичної відповідальності, на сьогодні є мало вивченою та потребує проведення ґрунтовніших досліджень в окресленому напрямку.

Метою статті є дослідження особливостей застосування люстрації як спеціальної процедури притягнення судді до юридичної відповідальності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття «люстрація» походить із грецько-римської міфології та буквально трактується як певний ритуал від проявів моральної скверни [1].

На думку українського юриста В. В. Андрієвського, під поняттям люстрація слід розуміти комплекс юридичних та політичних заходів, основна спрямованість яких націлена на знешкодження наслідків та дій попереднього режиму, що становить загрозу основоположним правам людини і процесу демократизації. При цьому люстрація проводиться за умов повної зміни політичної системи в цілому [3].

У структурі процедури люстрації функціонують два елементи або як їх називає німецький професор С. Карстедт – два види публічного провадження. З одного боку люстрація передбачає переслідування кримінальних діянь посадових осіб органів влади, які до того ж займають керівні посади, та представників еліти, а з іншого – відображає процес комплексного розслідування діянь тих, які співпрацюють на добровільній основі із режимом минулих представників державного управління [2].

Підтримує позицію С. Карстедта і С. В. Шевчук, на думку якого люстрація – це процедура досягнення ретроспективної справедливості, в основі якої лежить притягнення винних (правопорушників) до відповідальності за вчинення політико-мотивованих та кримінальних правопорушень (злочинів) [5].

Процедура проведення люстрації в Україні стрімко набула популярності в умовах недовіри суспільства до кримінальної та корумпованої системи правосуддя в період листопада 2013 року по лютий 2014 року. Саме в той час зафіксовано значні протести громадян та суспільства в цілому, результатом яких стало виникнення Євромайдану та фактична перебудова політичного устрою на чолі із зміною керівництва України.

Водночас головними ініціаторами проведення люстрації стали насамперед громадські організації. Що стосується люстрації суддів, то тут завдяки такій процедурі передбачалося викоринити незаконні судові практики, за якими порушувалися права та свободи громадян і суспільства в цілому, а також знизити і у перспективі подолати корумпованість органів державної влади, у тому числі судової влади.

Першоосною правової регламентації проведення процедури люстрації, зокрема органів судової влади, стало прийняття Закону

України [6]. Положеннями цього Закону передбачається проведення люстрації (спеціальної перевірки з метою притягнення винних до юридичної відповідальності) на правових і організаційних засадах суддів, що займають посади у судах загальної юрисдикції. На цій основі люстрація виступає тимчасовим посиленням заходом із використанням на цій основі інших процедур притягнення суддів, що займають посади у судах загальної юрисдикції, до дисциплінарної відповідальності або звільненням із посади судді судів загальної юрисдикції внаслідок порушення присяги. Це, своєю чергою, підриває авторитет системи органів судової влади в Україні та знижує рівень довіри громадян до справедливості та законності здійснення правосуддя суддями.

З огляду на те, основною метою перевірки відповідно до положень статті 1 «Мета перевірки суддів» Закону України [6] виступає:

- 1) дотримання принципу верховенства права у суспільстві та принципу законності у професійній діяльності судів;
- 2) посилення рівня довіри громадян та суспільства в цілому до діяльності органів судової влади в Україні;
- 3) встановлення фактів, за якими відбулося порушення присяги суддями, а також фактів про наявність підстав про притягнення суддів до дисциплінарної чи до кримінальної відповідальності;
- 4) дотримання суддями принципів незалежності і неупередженості у процесі виконання службових обов'язків.

Своєю чергою, перевірка суддів здійснюється в період одного року із дня, коли відбулося формування складу Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції, яка була створена у порядку визначеному Законом України [6].

Заяву про призначення проведення перевірки конкретного судді можуть подати як фізичні, так і юридичні особи, у письмовій формі. При чому, така заява повинна насамперед бути направлена до Тимчасової спеціальної комісії в період шести місяців із дня, коли було опубліковане повідомлення у газеті «Голос України» щодо утворення такої комісії. Основними елементами такої заяви мають бути [6]:

– прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи чи найменування юридичної особи, яка подала заяву, місце проживання фізичних осіб чи місце розташування юридичних осіб, номери засобів зв'язку, а також адреса електронної пошти;

– прізвище, ім'я та по батькові судді чи суддів відносно якого чи яких має відбуватись проведення перевірки, його чи їх посада;

– повна назва суду, де виконує службові обов'язки суддя, відносно якого має відбуватись проведення перевірки;

– обґрунтування необхідності процедури проведення перевірки відносно конкретного судді чи суддів із визначенням на цій основі зазначених ним чи ними судових рішень, які становлять особливий зміст проведення такої перевірки відносно суддів;

– окремий перелік інших матеріалів, які додаються до заяви.

Наступним документом, який був ухвалений Верховною Радою України та передбачав проведення люстрації в органах судової влади є Закон України [7]. Положеннями цього Закону передбачається проведення процедури очищення влади тобто процедури люстрації на правових і організаційних засадах і дотриманням на цій основі принципів верховенства права, принципів демократичних цінностей та принципу прав людини (громадян) в Україні.

Так, Законом України [7] зазначається, що процедура очищення влади безпосередньо пов'язана із встановленням заборони відповідно до рішення суду окремим фізичним особам на перебуванні на посаді, тобто на службі, в органах державної влади та/чи органах місцевого самоврядування (до прикладу, суддям на посаді у судах).

Положення Закону України [7] базуються на дотриманні принципу законності, принципу верховенства права, принципу відкритості, принципу прозорості, принципу публічності, принципу презумпції невинуватості, принципу індивідуальної відповідальності, принципу гарантування права на захист.

У Законі України [7] зазначається, що службову посаду в органах державної влади протягом 10-ти років не можуть обіймати особи, відносно яких було застосовано процедуру очищення влади.

Відповідно до ч. 4. п. 1 статті 2 «Посади, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації)» Закону України [7] заходи, націлені на очищення влади, тобто проведення люстрації), здійснюються стосовно:

- 1) членів Вищої ради правосуддя;
- 2) членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 3) Голови Державної судової адміністрації України;
- 4) суддів;
- 5) першого заступника та заступника Голови Державної судової адміністрації України.

Згідно статті 5 «Проведення перевірки» Закону України [7] процедуру проведення люстрації, в основі якої лежить очищення влади, проводить Міністерство юстиції України. Так, Міністерством юстиції України формується спеціальний дорадчий громадський орган з питань люстрації при Міністерстві юстиції України, основна діяльність якого має бути націлена на забезпечення проведення громадського контролю у процедурі очищення влади (тобто у процедурі люстрації). До складу суб'єктів, які будуть здійснювати громадський контроль, повинні бути включені представники засобів масової інформації, а також представники громадськості.

Міністерство юстиції України також розробляє і подає на затвердження в Кабінет Міністрів України [7]:

- 1) спеціально установлений перелік органів, якими буде проводитись перевірка достовірності певних відомостей стосовно застосування заборон, які передбачені Законом України [7];
- 2) порядок процедури проведення перевірки, яка визначена Законом України [7];
- 3) план проведення процедури індивідуально по кожному із органів державної влади, в якому, до прикладу, судді обіймають посади.

Процес організування процедури проведення перевірки суддів безпосередньо покладений на голову суду, де обвинувачений суддя, щодо якого проводять перевірку, обіймає посаду та виконує службові обов'язки [7].

Що стосується процесу організації процедури перевірки членів Вищої ради правосуддя чи членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів

України, то такий процес безпосередньо покладений на керівника Вищої ради правосуддя чи керівника Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [7].

На виконання Закону України [7] Кабінетом Міністрів України було видано кілька підзаконних документів [8, 9], якими регулюються процедури застосування цього Закону.

Так, постановою [8] передбачався порядок проведення процедури стосовно визначення достовірності відомостей на застосування заборон, які визначені окремими положеннями Закону України [7], а також список органів, якими повинно проводитися визначення достовірності відомостей на застосування заборон, які визначені окремими положеннями Закону України [7].

Окрім того, постановою [8] визначено порядок механізму здійснення перевірки достовірності відомостей, які подаються посадовими та службовими особами органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Разом з тим, суб'єктами, стосовно яких проводиться перевірка достовірності відомостей, виступають особи, що перебувають на посадах у органах державної влади і органах місцевого самоврядування.

Своєю чергою, наказом [9] передбачається визначення порядку створення і ведення Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України [7]. При цьому, реєстр являє собою електронну базу даних, що містить інформацію про осіб, відносно яких застосовується заборона.

Окрім того, для відновлення довіри суспільства до органів судової влади визначальну роль відіграють стандарти Ради Європи. Так, практичний досвід європейських країн стосовно проведення люстрації системи органів судової влади та відповідно їх посадових осіб засвідчує, що насамперед такі дії проводяться з ціллю знешкодження наслідків комуністичного режиму (до прикладу, в Німеччині, Польщі, Угорщині, Словаччині тощо). Натомість у багатьох країнах Західної Європи суспільство не дуже схвалює люстрацію органів влади. Так, до прикладу у Сербії спостерігалася ситуація, за якої було звільнено багато суддів через результати, отримані внаслідок проведення переатестації. Водночас для виправлення наслідків такої ситуації Європейський суд з прав людини законодавчо зо-

бов'язав уряд Сербії здійснити у більшій мірі поновлення звільнених суддів на посаду. Тут слід відмітити, що Європейський суд з прав людини ґрунтовно вивчає особливості проведення люстрації та законність таких дій і відповідність їх міжнародним стандартам [4].

До прикладу, таким міжнародним стандартом слід вважати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [10].

Іншим міжнародним документом, яким проводиться регулювання процесу люстрації органів державної влади, є Резолюція ПАРЄ № 1096 [11]. Відповідно до положень цього документу передбачається, що:

– процес проведення люстрації, а також прийняті на цій основі інші законодавчі документи, мають чітко відповідати під вимоги демократичного устрою держави та загалом будуватися на принципах верховенства права, оскільки метою люстрації має стати досягнення перемін (п. 12 і п. 13);

– випадки вчинення кримінальних правопорушень повинні регулюватися положеннями Кримінального кодексу кожної з держав (п. 7);

– в цілому процедура проведення люстрації повинна бути спрямована на нейтралізацію загроз, якими відбувається посягання на порушення прав та свобод як кожної людини (кожного громадянина) окремо, так і демократії в цілому (проведення люстрації як способу помсти не повинно відбуватися) (п. 12);

– у ході проведення люстрації слід дотримуватися принципу індивідуальності вини, тобто вини, яка має бути визначена і доведена кожному правопорушнику (обвинуваченому). При тому, правопорушникам має гарантуватися презумпція невинності, надаватися право на їх захист, а також право на оскарження рішення за результатами люстрації у суді (п. 7 і п. 12);

– адміністрування процесу люстрації має проводитися спеціально створеною комісією, до складу якої мають входити шановані у суспільстві особи, які до того ж пропонуються главою держави та затверджуються парламентом (п. 2);

– процес люстрації повинен бути обмежений тільки на такі посади, посадові особи яких можуть спричинити загрози правам та свободам людини (громадянина) і демократії в

цілому, внаслідок виконання своїх службових обов'язку (п. 4);

– дискваліфікація (усунення) з посади посадових осіб за результатами проведення люстрації має бути не більшою 5-ти років, тому що тут не слід виключати можливість настання позитивних змін (п. 7);

– дискваліфікованими за результатами люстрації можуть бути тільки такі посадові особи, які наказували вчиняти чи вчиняли особисто порушення прав людини і демократії в цілому (п. 8);

– якщо не дотримано проведення процедури люстрації на належному рівні, то тут насамперед порушуються права посадових осіб відносно яких проводиться люстрація, оскільки посадова особа відносно якої проводиться люстрація не може належним чином здобути право на захисника, оскільки той має призначитися на випадок, коли суб'єкт люстрації не має змоги найняти захисника. При цьому, посадова особа відносно якої проводиться люстрація, має мати доступ до доказів обвинувачення, а також до виправдувальних доказів, окрім того, повинна надавати особисті докази своєї невинуватості та вимагати здійснення відкритого процесу проведення люстрації, а також мати можливість оскаржувати рішення у незалежному судовому органі (п. 13).

Позиції Європейського суду з прав людини, які до того ж базуються на правовій основі стосовно люстрації, із однієї сторони чітко опираються на положення Резолюції [11], а з іншої – на підставах та процедурі люстрації, яка має проводитися відповідно до стандартів здійснення незалежного судочинства, які насамперед передбачені у ст. 6 Конвенції [10]. До прикладу, головними правовими позиціями Європейського Суду з прав людини виступають насамперед [12]:

1) документ «Вогт проти Германії» № 17851/91 від 26 вересня 1995 р., яким зазначається, що люстрація не має порушувати права людини, оскільки у демократичній державі від посадових осіб органів державної влади вимагається дотримання принципів лояльності і конституційності у ході виконання службових повноважень;

2) документ «Адамсонс проти Литви» № 3669/03 від 24 червня 2008 р., у якому зазначається, що обмеження, введені законодавчими документами щодо проведення люст-

рації, повинні бути насамперед обґрунтованими та відповідати спеціально установленим вимогам, зокрема законності, наявності легітимності мети та відповідності заходам;

3) документ «Расмуссен проти Польщі» № 38886/05 від 28 квітня 2009 р., яким зазначено, що заявники у справі щодо люстрації повинні мати не тільки чесне ім'я, але і спеціальний статус судді у відставці, оскільки з позиції суду, заявник повинен мати не тільки необмежений доступ до даних про справу, але і одержувати усі копії спеціальних документів;

4) документ «Жданока проти Латвії» № 58278/00 від 17 червня 2004 р., у якому зазначається, що терміни давності щодо застосування процедури люстрації повинні вважатися прийнятними за умов специфіки історико-політичного контексту, оскільки органи державної влади повинні бути значно обізнаними у розгляді індивідуальних справ.

Поширеною серед науковців-правників є думка про те, якою має бути правова природа процедури люстрації. З огляду на те, основними способами вирішення такої проблематики виступає те, що люстрація являє собою:

- 1) особливий вид притягнення правопорушників до юридичної відповідальності;
- 2) один із видів соціальної відповідальності;
- 3) метод захисту демократії від впливу наслідків тотального режиму;
- 4) метод обмеження прав, якими не визначено ознак юридичної відповідальності.

Вищезазначені способи вирішення проблематики проведення процедури люстрації мають своє індивідуальне право на існування. Однак, тут слід відмітити, що процедурі проведення люстрації насамперед бракує спеціальних сутнісних ознак, за якими би визначався склад правопорушення, оскільки неможливо насамперед попередити настання правопорушення через застосування люстрації. З огляду на те, брак складу правопорушення чи його уставлення попереднім числом свідчить про порушення принципу правової визначеності. Тому найчастіше люстрація проводиться поза рамками належної правової процедури і тільки на підставі закону.

З огляду на зазначене вище, слід відмітити, що ключова особливість правової природи процедури люстрації насамперед націлена на

притягнення суддів до соціальної, зокрема до політичної, та юридичної відповідальності. При цьому інститут люстрації суддів в Україні повинен у собі поєднувати ці два види відповідальності.

Окрім того, дослідження доводять, що процедура люстрації на сьогодні є недостатньо організованою, оскільки відсутніми є конституційні ознаки юридичної відповідальності суддів, зокрема:

- 1) немає складу правопорушення, який визначений законодавством конкретно на момент, коли вчинялося правопорушення, так як він записується попереднім числом;
- 2) відсутній комплексний набір гарантій, якими має бути визначена належна процедура проведення люстрації суддів.

Люстрація як спеціальний вид відповідальності, впливає на відновлення соціальної справедливості, а також на реалізацію функцій захисту демократії. Опираючись на зазначене, люстрація являє собою особливий виключний вид відповідальності, відповідно до якого втрачають дію процедури очищення влади із втратою на цій основі чинності законодавчих документів, якими регулюється процедура люстрації суддів.

З позиції Венеціанської комісії, Закон України «Про очищення влади» насамперед відрізняється від інших процедур люстрації, прийнятих у інших державах центральної та східної Європи тим, що тут присутня більш ширша сфера застосування. Насамперед застосування процедури люстрації націлене на захист громадян і суспільства в цілому, а також очищення органів державної влади від впливу осіб, які до того ж перебувають на посадах органів державної влади та задіяні до різних корупційних схем.

Водночас, враховуючи твердження Венеціанської комісії, слід відмітити, що зміст поняття «люстрація» з наукової точки зору враховує лише захист громадян та суспільства в цілому [13].

ВИСНОВКИ

За результатами опрацювання літературних джерел представлено особливості застосування люстрації як спеціальної процедури

притягнення судді до юридичної відповідальності. Встановлено, що:

- особливості проведення люстрації судді, як спеціальної процедури притягнення судді до юридичної відповідальності, регулюються положеннями таких нормативно-правових актів і документів, як Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», Закон України «Про очищення влади», Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади»», Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»», Міжнародний документ Ради Європи «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод», Резолюція ПАРЄ № 1096 (1996) «Про заходи щодо позбавлення від спадщини колишніх комуністичних тотальних систем»;
- люстрація являє собою комплекс юридичних та політичних заходів, які націлені на знешкодження наслідків та дій попереднього режиму, що становить загрозу основоположним правам людини і процесу демократизації в цілому;
- процедура проведення люстрації в Україні стрімко набула популярності в умовах недовіри суспільства до кримінальної та корумпованої системи правосуддя в період листопада 2013 року по лютий 2014 року, головними ініціаторами якої стали громадські організації;
- положеннями Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» передбачається проведення люстрації (спеціальної перевірки з метою притягнення винних до юридичної відповідальності) на правових і організаційних засадах суддів, що займають посади у судах загальної юрисдикції;
- положеннями Закону України «Про очищення влади» передбачається проведення

процедури очищення влади тобто процедури люстрації на правових і організаційних засадах і дотриманням на цій основі принципів верховенства права, принципів демократичних цінностей та принципу прав людини (громадян) в Україні;

- процес організування процедури проведення перевірки суддів безпосередньо покладений на голову суду, де обвинувачений суддя, щодо якого проводять перевірку, обіймає посаду та виконує службові обов'язки;
 - постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади» передбачається порядок проведення процедури стосовно визначення достовірності відомостей на застосування заборон, які визначені окремими положеннями Закону України «Про очищення влади», а також список органів, якими повинно проводитися визначення достовірності відомостей на застосування заборон, які визначені окремими положеннями Закону України «Про очищення влади»;
 - наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»» передбачається визначення порядку створення і ведення Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади»;
 - люстрація, як спеціальний вид відповідальності, впливає на відновлення соціальної справедливості, а також на реалізацію функцій захисту демократії.
- Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження інших видів спеціальних процедур притягнення суддів до юридичної відповідальності, які у комплексі спільно із процедурою люстрації впливатимуть на перешкоджання суддям вчиняти правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Hubert, H., Mauss, M. (1899). Essai sur la nature et la fonction du sacrifice. *Année sociologique*, 2, 29–138. Retrieved from http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/oeuvres_1/oeuvres_1_3/essai_sacrifice.html
2. Karstedt, S. (1998). Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments on Procedures and Justice. *Law Policy*, 20(1), 15–56. doi: 10.1111/1467-9930.00041

3. Lavrynenko, I. (2014). Yakshcho nepravylno provodyty liustratsiiu, vona pererostaie v represii [If lustration is carried out incorrectly, it grows into repression]. *Tsentr suddivskykh studii*. Retrieved October 1, 2020, from <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm> (in Ukrainian) [Лавриненко, І. (2014). Якщо неправильно проводить люстрацію, вона переростає в репресії. *Центр суддівських студій*. Актуально на 01.10.2020. URL: <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm>].
4. Zakabluk, M. (2014). Verkhovni vymohy do «liustratoriv». Yaroslav Romaniuk: «Chlenamy TSK za kvotoiu VS povynni buty osoby, yaki mohly b chesnoho suddiu vidstoiaty, a inshomu v ochi skazaty: «Ty – nehidnyk». *Zakon i biznes*, 16(1158). Retrieved https://zib.com.ua/ua/print/81862-romanyuk_rozpoviv_ho_mozhe_stati_chlenom_komisii_z_perevirk.html (in Ukrainian) [Закаблук, М. (2014). Верховні вимоги до «люстраторів». Ярослав Романюк: «Членами ТСК за квотою ВС повинні бути особи, які могли б чесного суддю відстояти, а іншому в очі сказати: «Ти – негідник». *Закон і бізнес*, 16(1158). URL: https://zib.com.ua/ua/print/81862-romanyuk_rozpoviv_ho_mozhe_stati_chlenom_komisii_z_perevirk.html].
5. Shevchuk, S. (2006). Liustratsiia ta retroaktyvna spravedlyvist: yevropeiski standarty zakhystu prav liudyny pry perekhodi do demokratychnoho pravlinnia [Lustration and retroactive justice: European standards for the protection of human rights in the transition to democratic governance]. *Yurydychnyi zhurnal*, 2, 65–80 (in Ukrainian) [Шевчук, С. (2006). Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління. *Юридичний журнал*, 2, 65–80].
6. Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini [On restoring confidence in the judiciary in Ukraine] (Ukraine), 08.04.2014, № 1188-VII. Retrieved October 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text> (in Ukrainian) [Про відновлення довіри до судової влади в Україні (Україна), 08.04.2014, № 1188-VII. Актуально на 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>].
7. Pro ochyshchennia vlady [About purification of the power] (Ukraine), 16.09.2014, № 1682-VII. Retrieved October 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (in Ukrainian) [Про очищення влади (Україна), 16.09.2014, № 1682-VII. Актуально на 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>].
8. Deiaki pytannia realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro ochyshchennia vlady» [Some issues of implementation of the Law of Ukraine "On Purification of Power"] (Ukraine), 16.10.2014, № 563. Retrieved October 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2014-%D0%BF#Text> (in Ukrainian) [Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади» (Україна), 16.10.2014, № 563. Актуально на 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2014-%D0%BF#Text>].
9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi derzhavnyi reiestr osib, shchodo yakykh zastoso-vano polozhennia Zakonu Ukrainy "Pro ochyshchennia vlady" (Ukraine), 16.10.2014, No 1704/5. Retrieved October 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-14#Text> (in Ukrainian) [Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» (Україна), 16.10.2014, № 1704/5. Актуально на 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-14#Text>].
10. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (Rada Yevropy), 04.11.1950. Retrieved October 1, 2020, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian)

[Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада Європи), 04.11.1950. Актуально на 01.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004].

11. Parliamentary Assembly. (1996). *Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems. Resolution No 1096*. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507>
12. Seibert-Fohr, A. (Ed.). (2012). *Judicial Independence in Transition. Beiträge Zum Ausländischen Öffentlichen Recht Und Völkerrecht*. doi: [10.1007/978-3-642-28299-7](https://doi.org/10.1007/978-3-642-28299-7)
13. Venice Commission. (2015, June). *Final Opinion № CDL-REF(2015)015 on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015*, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e)